

ЗНАК НЕБА / ВЕРХА – МІСЯЦЬ НА МАЛЬОВАНІЙ КЕРАМІЦІ КУЛЬТУРИ ТРИПІЛЛЯ-КУКУТЕНЬ

Тарас ТКАЧУК

Національний заповідник «Давній Галич»

Галич 77100, вул. І. Франка, 1

Розглядається зображення знаку-ікони «Місяць» на мальованому посуді культури Трипільля-Кукутень початку її пізнього періоду розвитку. Наводяться місця його зображення на різних типах кераміки, статистичні показники використання і контексти на різних пам'ятках.

Ключові слова: знак, серпик Місяця, орнамент, культура Трипільля-Кукутень

Місяць привертав увагу людини ще з часів верхнього палеоліту,¹ не залишалися байдужими до нього і люди неоліту. Про це свідчать його зображення на одних з перших мальованих посудин Європи – культури Караново I (VI тис. до н. е).²

Зображували Місяць і на посуді пізнішої культури Трипільля-Кукутень.³ Назва походить від місць, де вперше були знайдені і звідки були опубліковані предмети цієї культури. Це село Кукутень в Румунії і Трипільля в Україні.

Завдяки роботі декількох поколінь археологів визначений і постійно уточнюється ареал культури, який займав територію між Карпатами і Дніпром. Її пам'ятки розташовані в північних частинах сучасних республік Румунії, Молдови і правобережжя України. Також вони відомі на незначній території лівого берега Дніпра.

На основі вивчення основного джерела – глиняного посуду, його форм та орнаменталії дослідники виділяють етапи розвитку культури – ранній (Прекукутень, Трипільля А), середній (Кукутень А, Трипільля В I) і пізній (Кукутень В, Фолтешть – Трипільля В II,

Сфероконічна столова посудина із знаками Місяця. Місце знахідки невідоме. Етап С I.

С I, С II). На кожному з цих етапів виділяють локальні групи пам'яток. Ці питання постійно дискутуються.

Завдяки фізикам отримане радіокарбонне датування, яке дозволяє розташувати локальні групи і саму культуру Трипільля-Кукутень у часі. Хронологічні межі для культури і кожної локальної групи також дискутуються спеціалістами.⁴ Автор цих рядків дотримується думки, що культура Трипільля-Кукутень

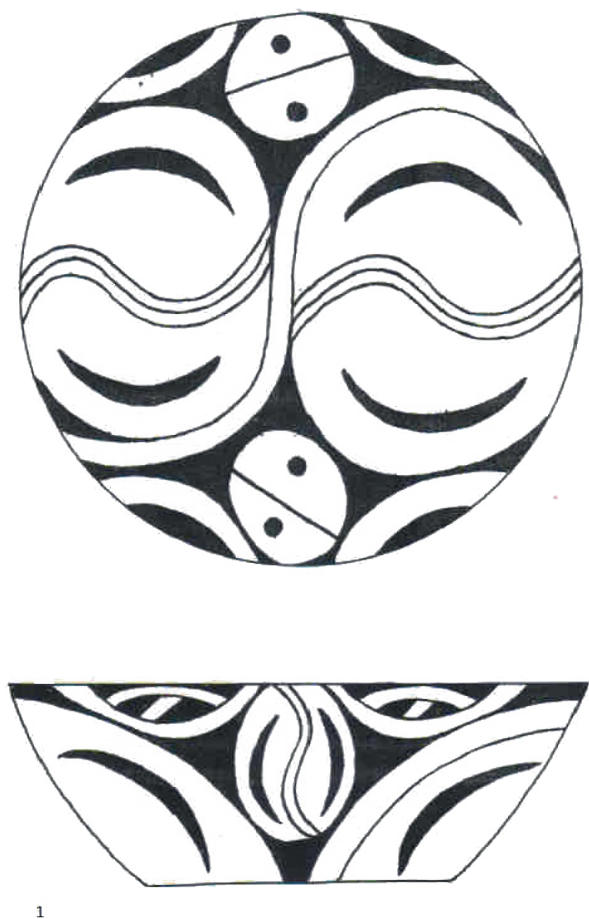

Рис. 1 Миска з Раковця (початок етапу В ІІ).

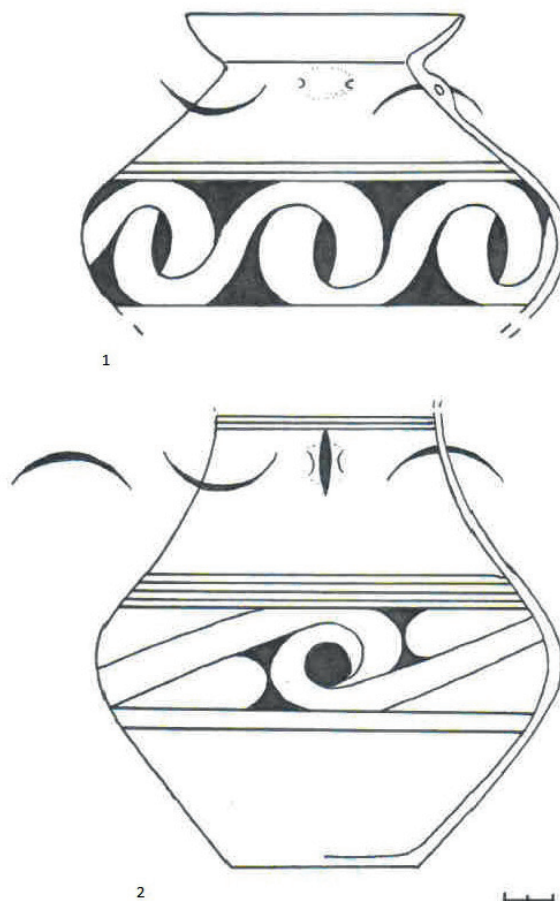

Рис. 2 Амфори з Незвиська ІІІ (етап В ІІ).

датується 4 900 – 2 800 рр. до н.е.

За весь час дослідження культури накопичено значну кількість матеріалів, які зберігаються в фондах музеїв. Найбільші збірки трипільсько-кукутеньських матеріалів знаходяться у Києві, Санкт Петербурзі, Кракові, Варшаві, Бухаресті, Пятра-Нямці, Кишеневі.

Завдяки опрацюванню нами більшості цих колекцій стало можливо запропонувати це дослідження.

Зображення серпиків Місяця трапляються на мальованому посуді поселень раковецької групи енеолітичної культури Трипілья-Кукутень, яка на початку етапу В ІІ (4100 – 4 000 р. до н. е.) містилася у межиріччі пів-

денних частин Пруту, Дністра і Бугу,⁵ – Флорешт V⁶ і Раковця⁷.

Вони намальовані на мисках, де їх розташовували з двох боків хвилястих стрічок (Рис.1).

На мальованому посуді пізнішого (середини етапу В ІІ, ІV тис. до н. е.) поселення першої фази шипинецької групи Незвисько ІІІ, розташованого у Верхньому Подністров'ї, серпиків Місяця ріжками догори і донизу малювали на верхніх частинах амфор (Рис. 2). Зображали серпиків і в овалах, якими розмальовували середини зрізано-конічних і зрізано-сферичних мисок (Рис.3, 4).

Серед орнаментики епонімного посе-

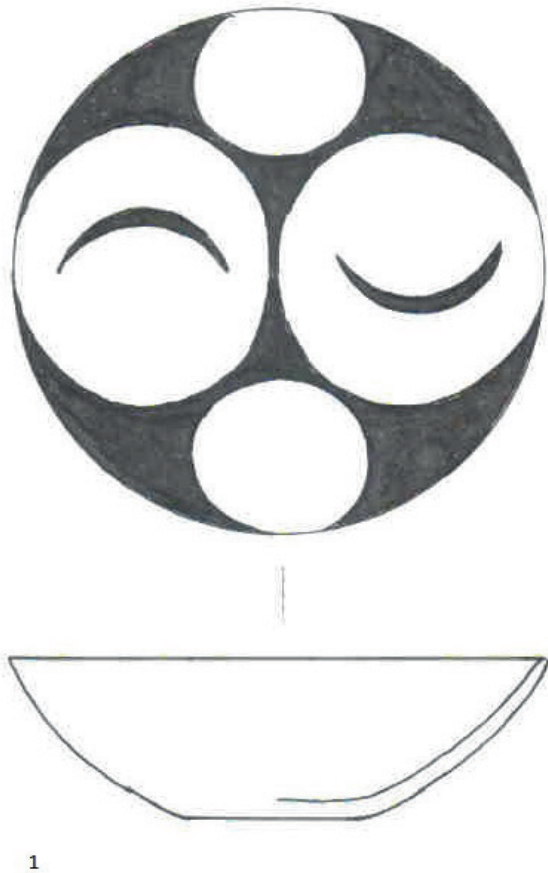

Рис. 3 Миска з Незвиська III (етап В II).

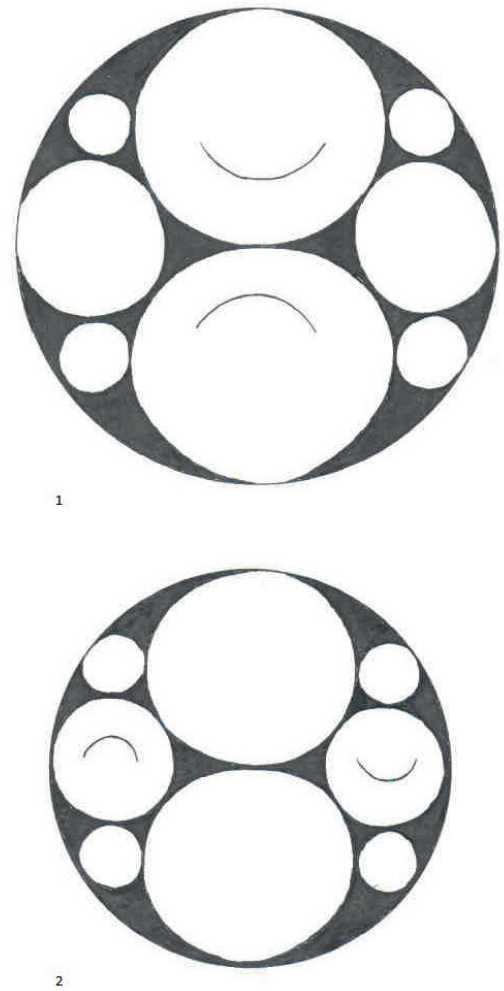

Рис. 4 Миски з Незвиська III (етап В II).

лення володимирівської групи етапу В II (ба-сейн ріки Синюхи) серпик Місяця у першій чверті зображений посередині S-подібної дуги (Рис.5). Місячні серпика ріжками до-гори і великими чорними колами над ними малювали на верхніх частинах амфор, роз-писаних великими фестонами (Рис.6). Горизонтальний ряд серпиків Місяця ріжками до-гори і донизу зображено на верхньому ярусі грушоподібної посудини (Рис.5).

Слід зазначити, що малюнків серпанків Місяця на етапі В II, порівняно з іншими зо-браженнями на трипільсько-кукутенському посуді цього часу, небагато. Їхня кількість мен-ше 10 % усіх зображень на мальованому посуді Незвиська III і Володимирівки.

На посуді пізнішого (етапу С I, тобто 3

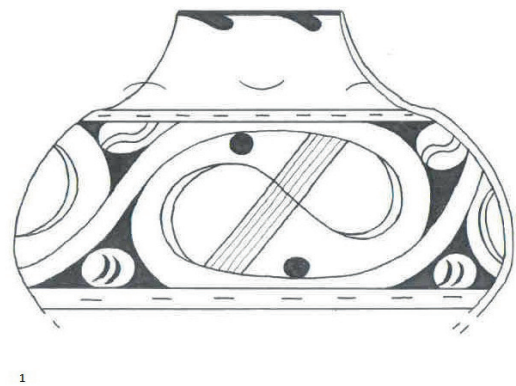

Рис. 5 Грушоподібна посудина з Володимирівки (етап В II).

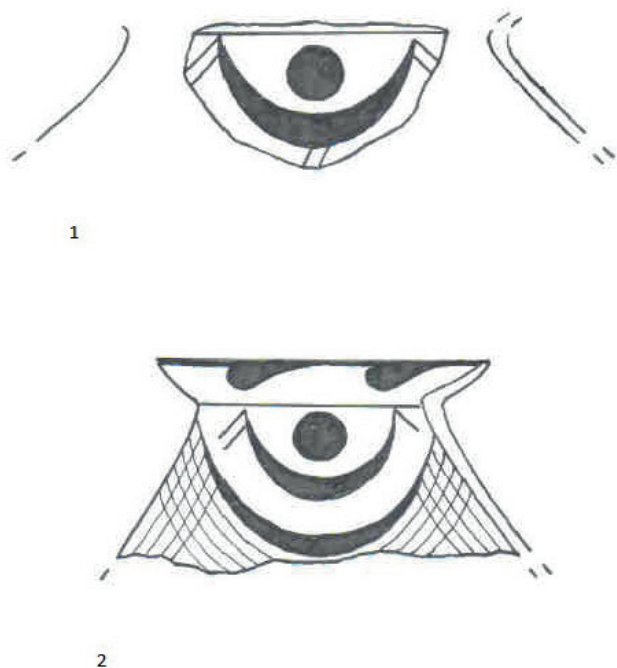

Рис. 6 Верхні частини посуду з Володимирівки (етап В ІІ).

900 – 3 550 рр. до н. е.) поселення томашівської групи (межиріччя Бугу і Дніпра) Колодистого⁸ місячні серпанки зображали під ручками кубків та амфор, розмальованих за схемою «лицьовий» мотив (Рис. 7,8). Їхня кількість на посуді Колодистого більше 10 % усіх зображень.⁹

Мальований посуд петренської групи (басейни Середнього Дністра і Пруту) етапу С І, яка утворилася на основі мерешовської групи етапу В ІІ,¹⁰ так само має на собі рисунки серпиків Місяця. Приміром, в середині конічних мисок з Бернашівки місячні серпики зображали біля хвилястих стрічок (Рис. 9, 10). Зазначимо, що таке поєднання двох рисунків траплялося вже на ранніх розписах початку етапу В ІІ. Що, поряд з іншими прикладами, свідчить про передачу в часі ідей, які стояли за цими зображеннями.

Серпики Місяця (рідко подвійні) малювали на мисках з Бернашівки поряд із великими хрестами.

На кратерах, біконічному і грушопо-

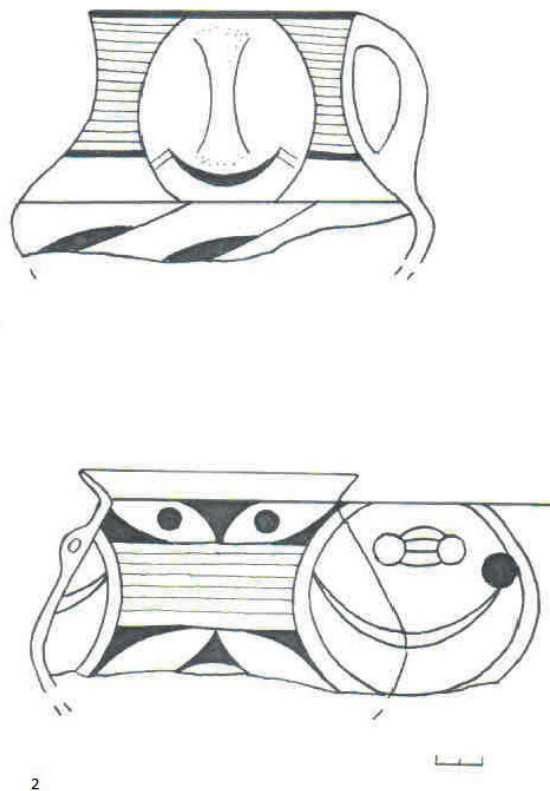

Рис. 7 Кубок (1) і амфора (2) з «лицьовим» розписом з Колодистого (етап С І).

Рис. 8 Верхня частина посудини з Колодистого (етап С І).

дібному посуді згадуваного поселення поодинокі або подвійні Місяці малювали на перехватах S-подібних дуг (Рис. 11-14). Можна помітити, що особливий інтерес людей того часу викликав Місяць у першій чверті – у вигляді вузького серпика, коли він лише з'являвся на небі. На це вказує статистика цих зображень на посуді Бернашівки. Всього ма-

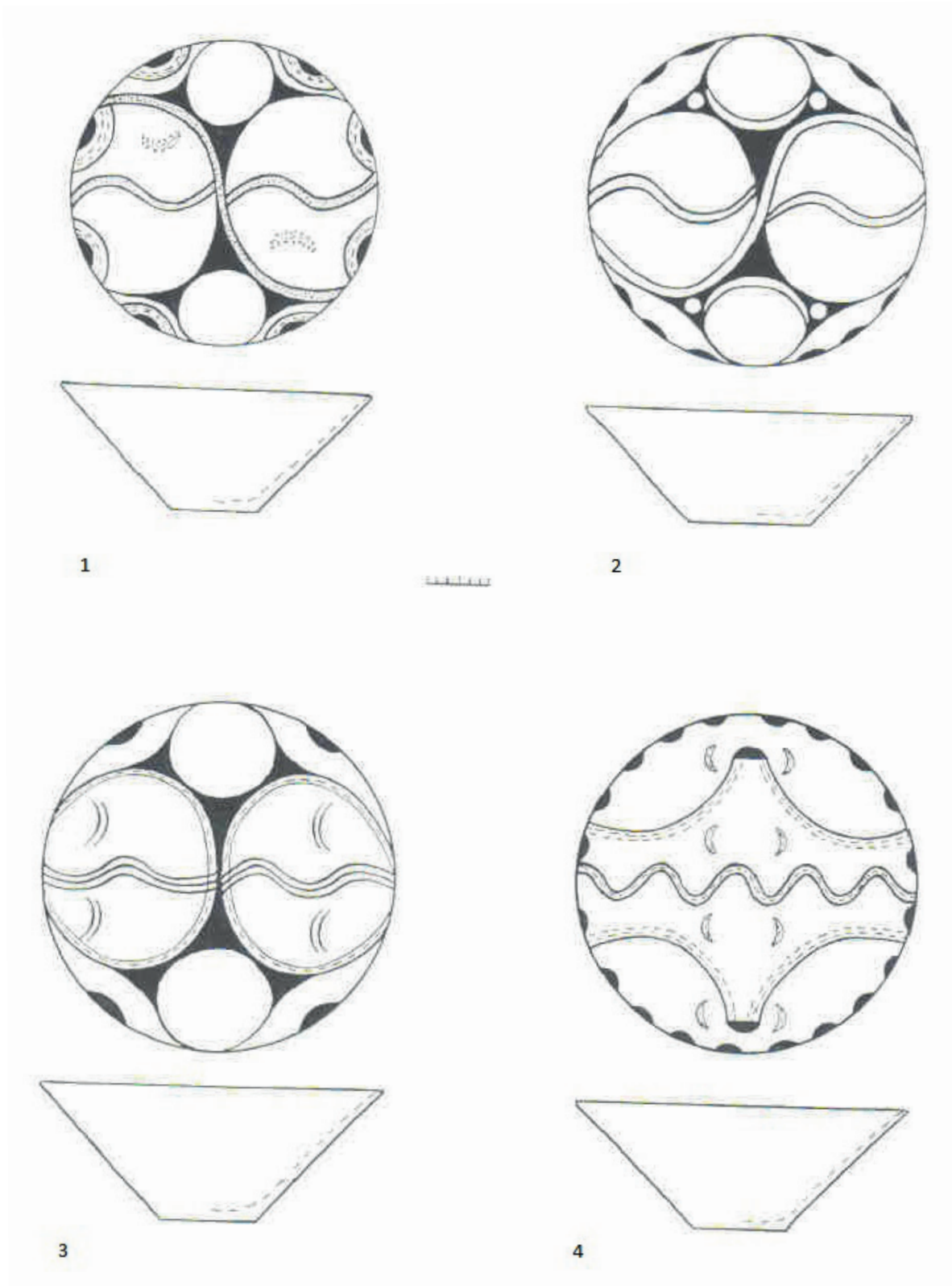

Рис. 9 Миски з Бернашівки (етап СІ).

1

2

3

4

Рис. 10 Миски з Бернашівки (етап СІ).

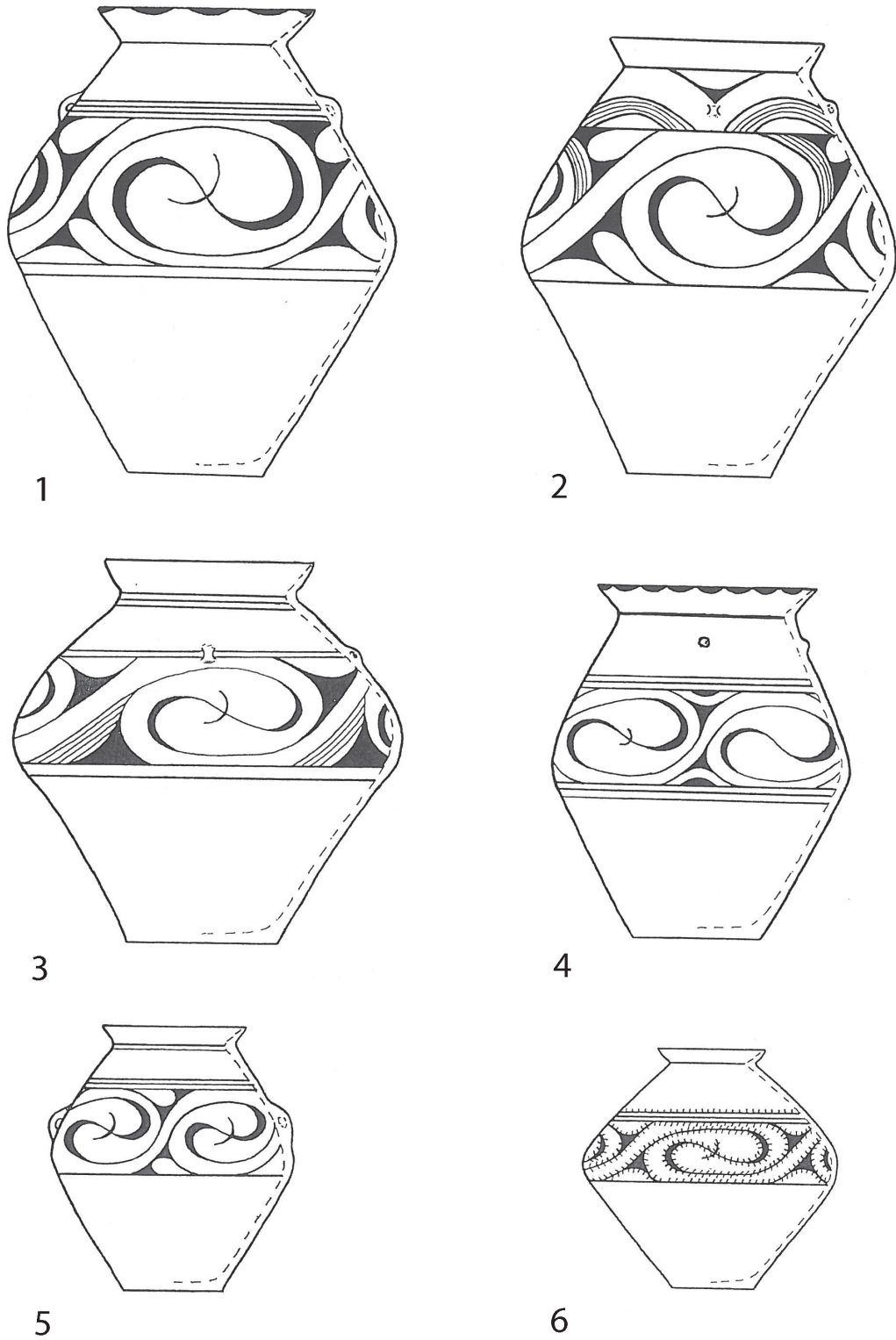

Рис. 11 Амфори з Бернашівки (етап CI).

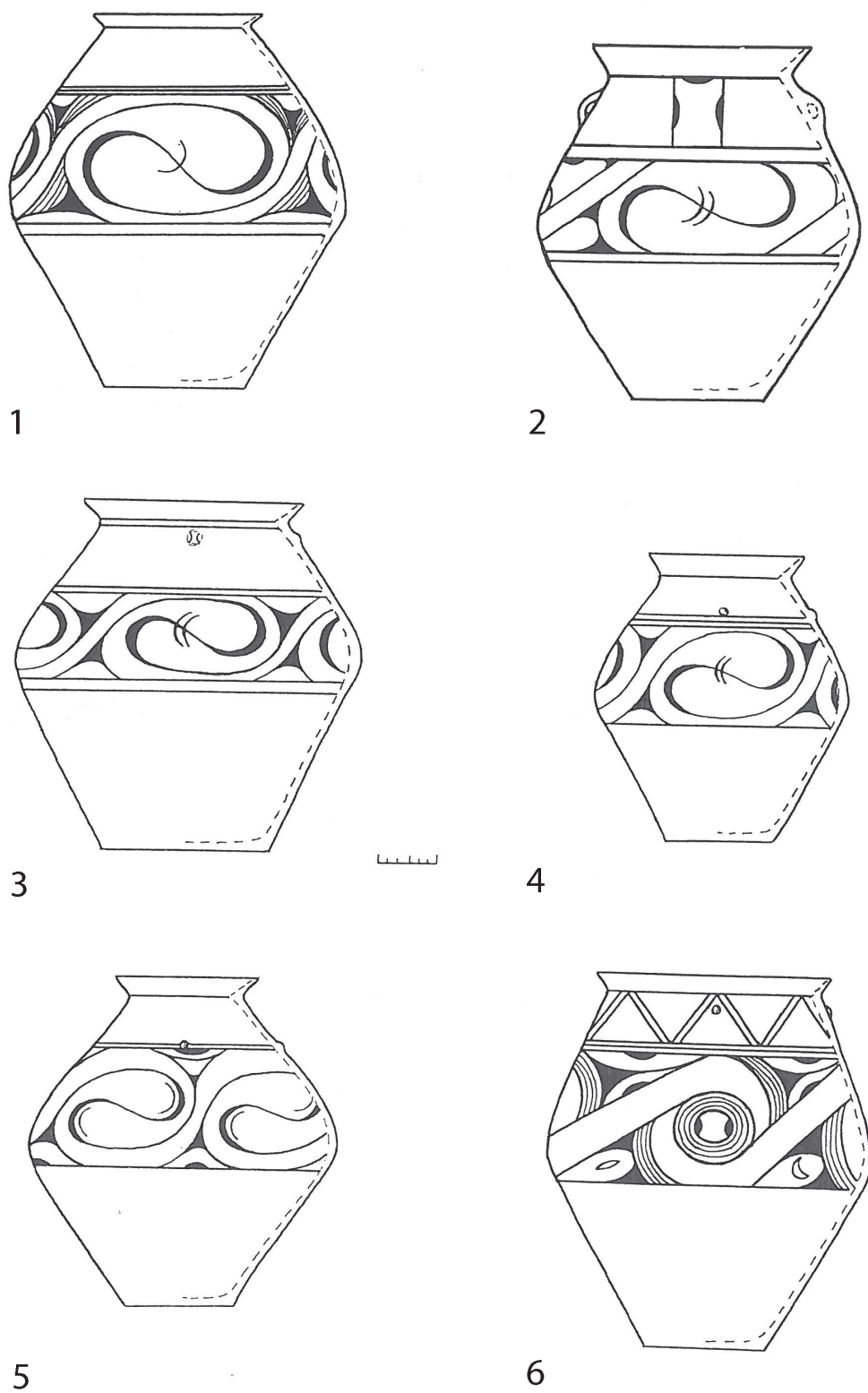

Рис. 12 Амфори і округлотілі посудини з Бернашівки (етап СІ).

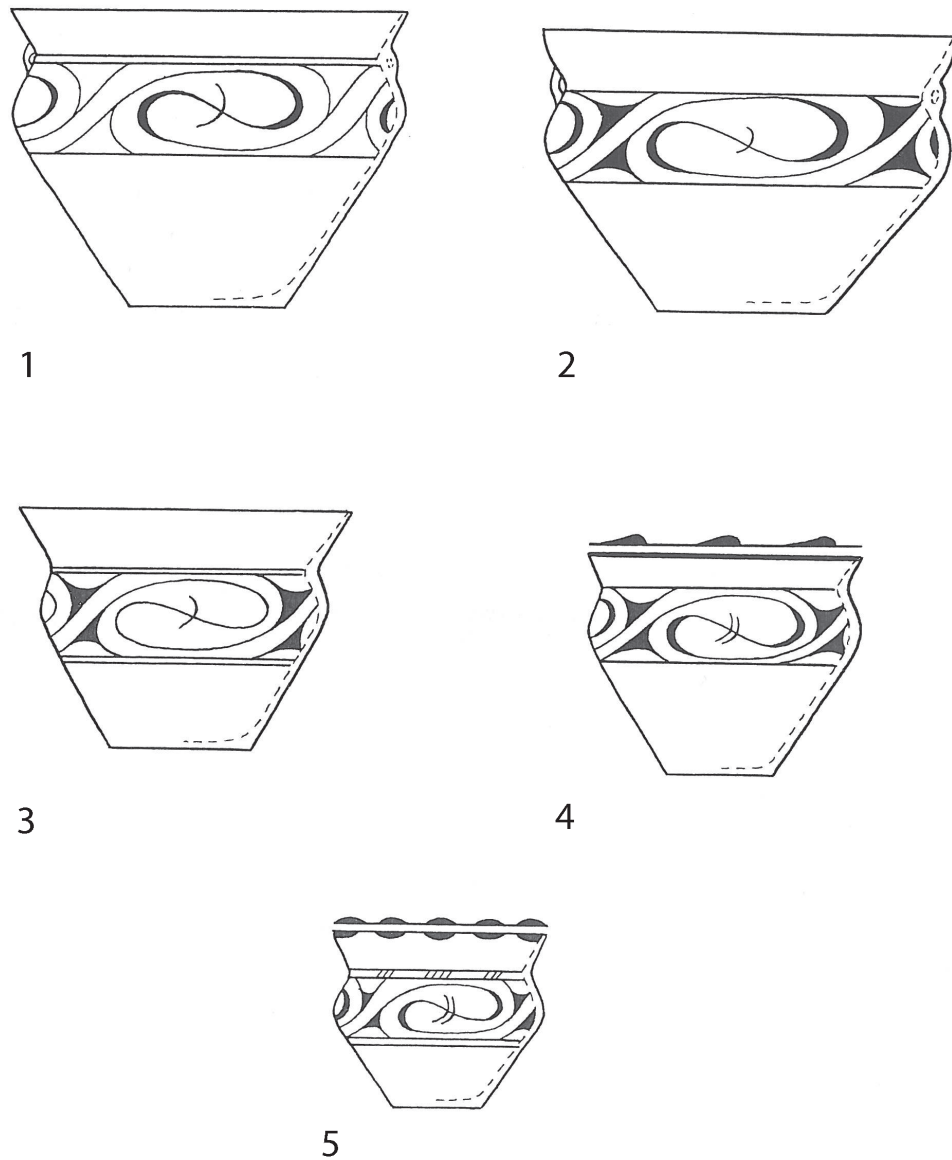

Рис. 13 Кратери з Бернашівки (етап СІ).

ємо 42 малюнки поодиноких серпиків і 14 подвійних серпиків у першій чверті. Рисунок у вигляді Місяця в останній чверті значно менше – 4 поодиноких і 2 подвійні.

Серпики Місяця інколи зображали біля ручок амфор з «лицьовими» розписами (Рис. 14, 2). На схемах «совиний лик» їх деколи розташовували поряд з великими овала-

ми-«очима» (Рис. 14, 3 і 4). В одному випадку замість овалів-«очей» були намальовані великі серпики Місяця.

На верхньому ярусі біконічної посудини з Бернашівки зображено тварину із серпиком Місяця замість рогів (Рис. 14, 1). Це цінне свідчення про уявлення, в якому роги корови чи бика порівнювалися із серпиком Місяця.

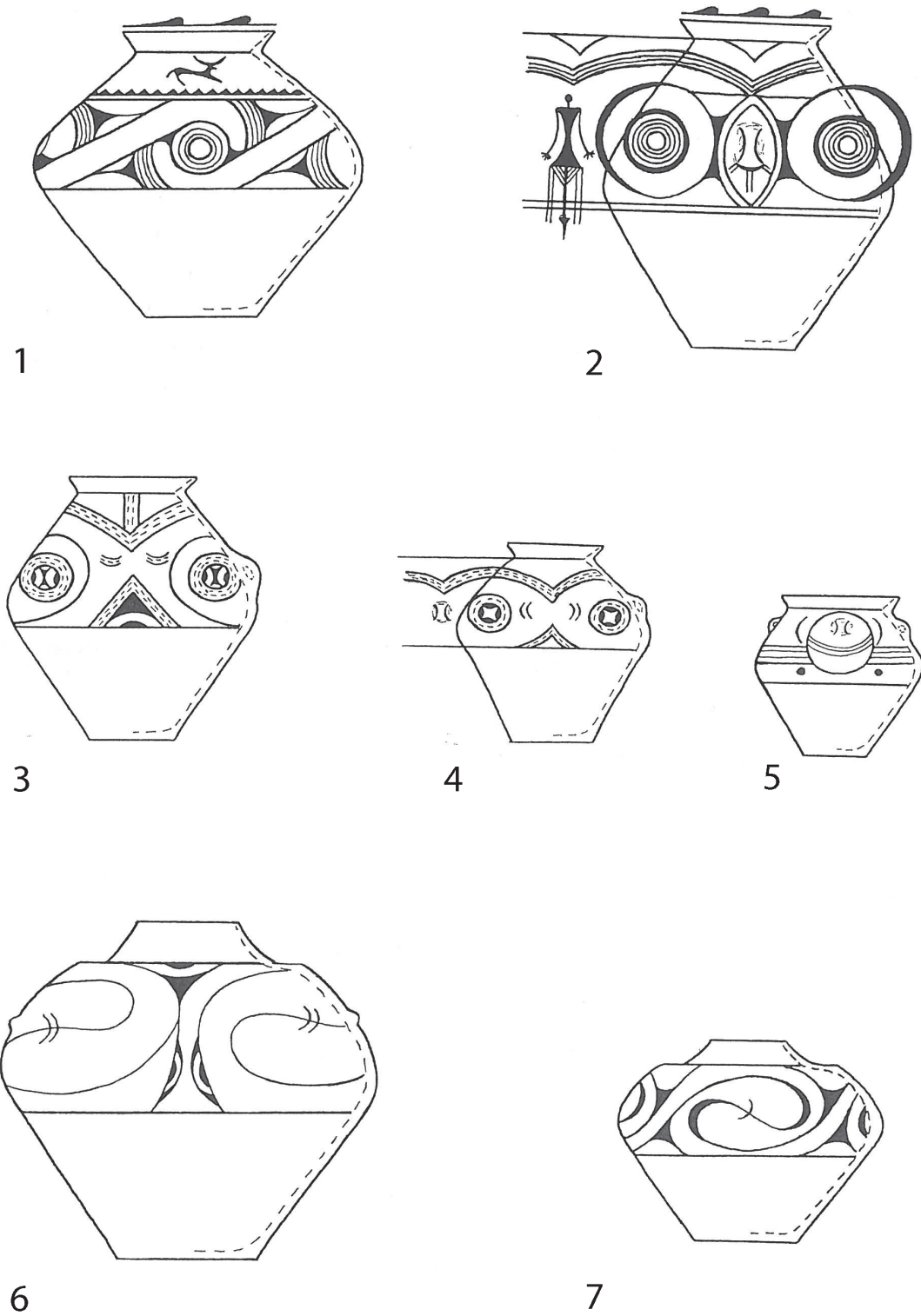

Рис. 14 Округлота посудина (1), амфори з розписами «совиний лик» (2-4), амфора з «лицьовим» розписом (5), грушоподібний посуд (6,7) з Бернашівки (етап CI).

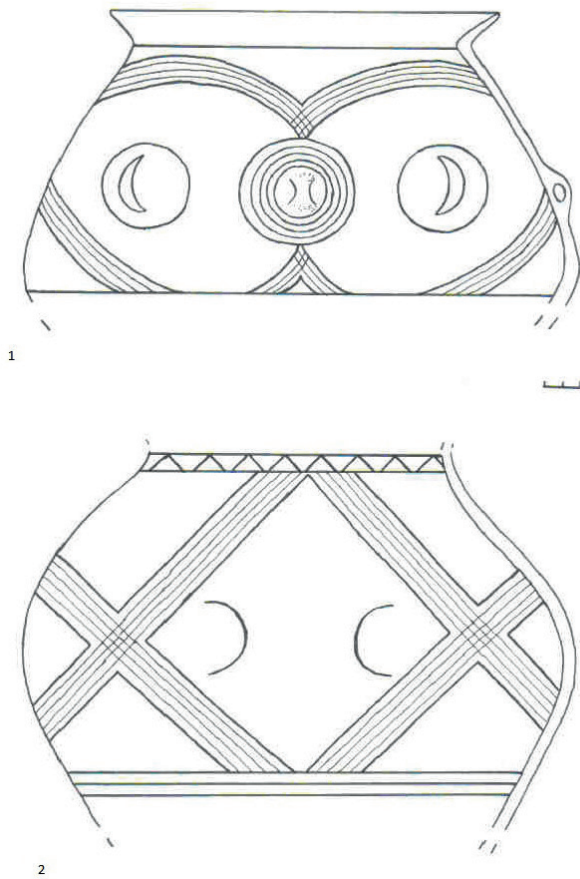

Рис. 15 Амфора з розписом «совиний» лик (1) і округлої посудина з Липчан (етап СІ).

На амфорі з Липчан на схемі розпису «совиний лик» в овалах-«очах» розташовані серпика Місяця (Рис.15, 1). Місяці розміщені поряд з великими навкісними хрестами, якими була розмальована амфора з Липчан. Цікаво, що серпика Місяця у трипільських розписах деколи малювали поза схемами орнаментатції, наприклад, на кубку з Липчан потрійні серпика Місяця намальовані під його розписом (Рис. 16).

Кількість місячних серпанків на посуді поселень петренської групи різна. На посуді епонімного поселення, яке належить до першої фази групи, їхня кількість становить менше 10 %. У Бернашівці, поселенні другої фази, їх найбільше – до 20 % усіх зображень.

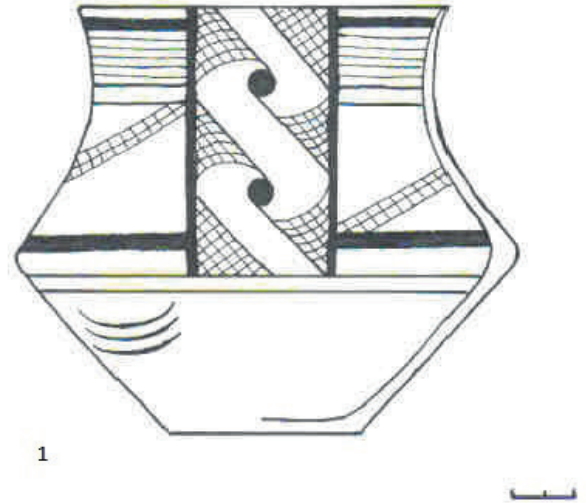

Рис. 16 Кубок з Липчан (етап СІ).

На посуді поселення третьої фази Липчан їх кількість зменшується і становить трохи більше 10 %.

Місяці інколи зображували поряд з тваринами. Скажімо, серпик Місяця ріжками донизу зображено між самицею і самцем червоних тварин (собак?) на посудині з Валя Лупулуй П.¹¹ Серпик Місяця ріжками догори намальовано поряд із процесією звірів на верхньому ярусі посудини з Крутобородинців П.¹²

На сфероконічній амфорі з поселення Стіна ІV, яке належало ІІІ фазі чечельницької групи, у схемі розпису «Tangentenkreisband» серпик Місяця зображений поряд з хрестом в овалі (Рис.17).

На посуді поселень бадразької групи, розташованих наприкінці етапу С І в басейні середнього Пруту і частково середнього Дністра, серпика Місяця часто заповнювали червоною фарбою. Їх зображали поряд з хвилястими червоними стрічками на місці зі Старих Бадражів; поряд з овалами-«очима» на амфорах, розмальованих схемами «совиний лик». В одному випадку зображення місячних серпанків у першій і останній фазах оточують овали з хрестами в середині. Такі

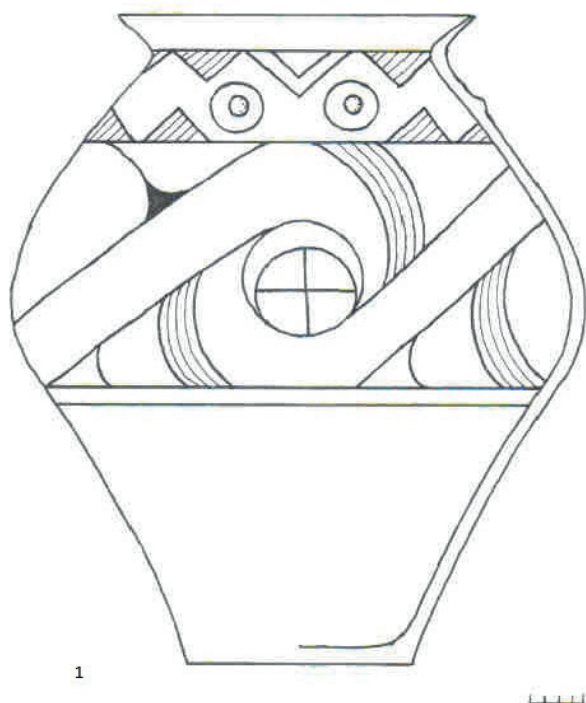

Рис. 17 Округлотіла посудина із Стіни IV (етап С I).

рисунки, можливо, вказують на те, що овали з хрестами в середині зображали Місяць уповні. В іншому випадку (поселення Коновка, площадки 1, 2) Місяці у першій і останній фазах оточували спіраль.

На посуді бадразьких поселень зображень Місяця небагато – менше 10 % усіх інших зображень. Після припинення існування бадразької групи на території між Карпатами і Прутом серпиків Місяця на посуді більше не малювали.

В орнаментатії посуду Більча Золотої Вертеби I, яка належить до шипинецької групи III (пізньої) фази її розвитку,¹³ серпиків Місяця найчастіше зображували поряд із хвилястими стрічками на мисках, великими хрестами (також на мисках). Рідко їх малювали разом із твариною (на амфорі), твариною і хрестами (на мисці) (Рис. 18). Всього зображень Місяця на посуді Більча Золотої Вертеби I близько 10 % усіх інших малюнків.¹⁴

Пам'ятки шипинецької групи цього часу займали територію північної частини Середнього Подністров'я та південну частину Верхнього Подністров'я і були синхронні бадразькій групі.

На початку етапу С II (3 550 р. до н. е.) бадразькі пам'ятки у регіоні між Прутом і Карпатами змінила бринзенська група.¹⁵

Під її сильним впливом у північній частині Середнього Подністров'я і південній частині Верхнього Подністров'я, головним чином на Лівобережжі, утворилася кошиловецька група. На відміну від бринзенської групи, на мальованому кошиловецькому посуді трапляються зображення серпиків Місяця (Рис.19). Їх розташовували на других ярусах розписів округлотілих посудин (Рис.20) і на мисках. На одній мисці з Кошилівців Обозу серпиків Місяця розташовані на променях хреста, що ще раз вказує на зв'язок цих двох фігур (Рис. 21).

Як показує радіокарбонне датування, керамічні імпорти і стилістика антропоморфної пластики, ранні пам'ятки бринзенської групи синхронні поселенням III фази томашівської групи Буго-Дніпровського межиріччя.¹⁶

На мальованій кераміці цих поселень серпиків Місяця трапляються досить часто і в різноманітних поєднаннях з іншими зображеннями. Їхня кількість на посуді Тальянок і Майданецького становить трохи менше 20 % усіх зображень.

Серед поєднань серпиків Місяця з іншими зображеннями привертають увагу малюнки серпанків Місяця разом із чорними колами. Можливо, так носії томашівської групи зображали Місяць уповні.

Серпиків Місяця завершували широкі дуги на розписах зрізано-конічних мисок (Рис. 22, 23); зображалися під ручками посудин (Рис.24), амфор, на кубках (Рис.25) і під парними наліпленнями-«грудьми» антропоморфного посуду.

Великі серпиків Місяця входили до схем розпису посуду. При погляді зверху на такий

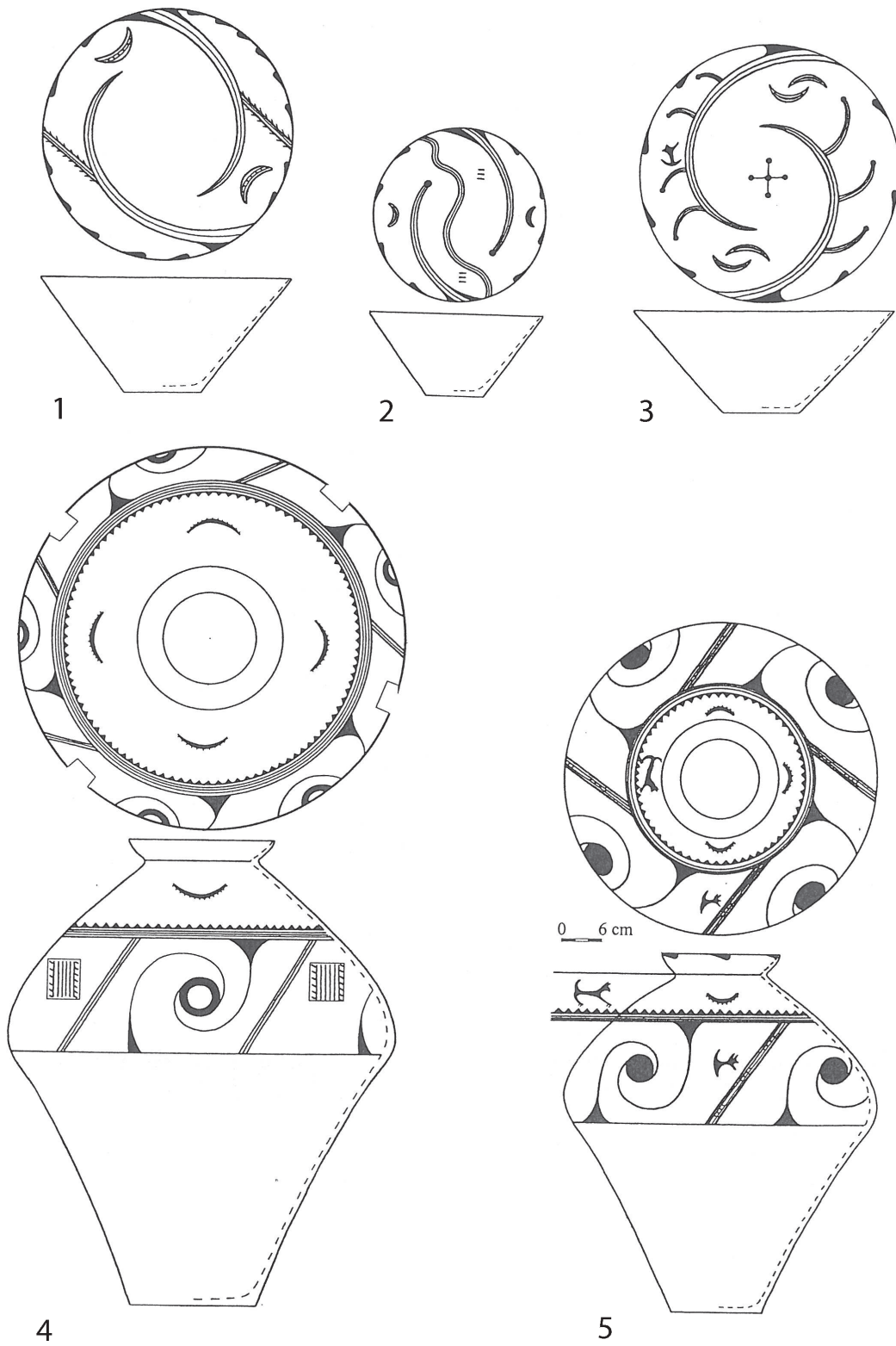

Рис. 18 Миски (1-3) і округлотілі посудини (4, 5) з Більче Золотої Вертеби I (етап CI).

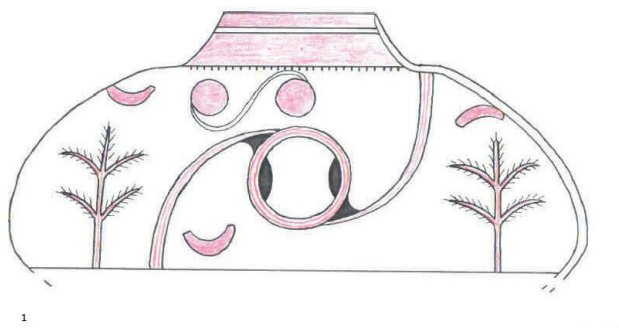

Рис. 19 Грушоподібна посудина з Блищанки (початок етапу С II).

Рис. 20 Фрагмент округлої посудини з Кошлівців Обозу (початок етапу С II).

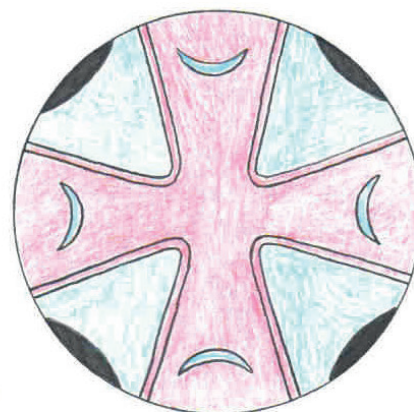
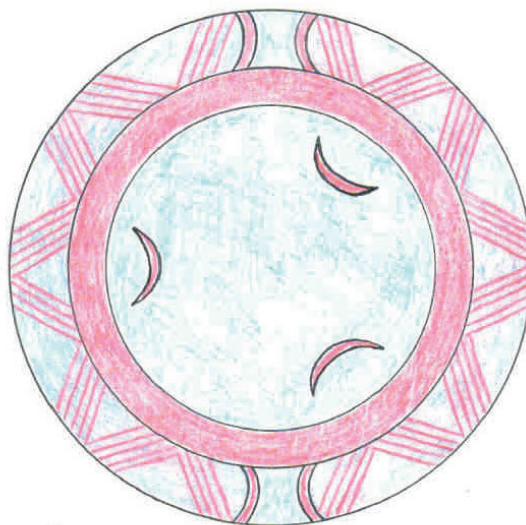

Рис. 21 Миски з Кошлівців Обозу (початок етапу С II).

посуд можна побачити картину місячного циклу: Місяць у першій чверті – повний Місяць – Місяць в останній чверті. Цікаво, що на повний Місяць припадає горловина посудини.

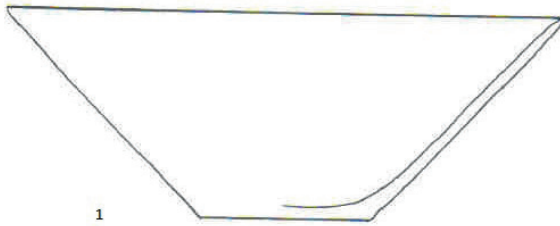
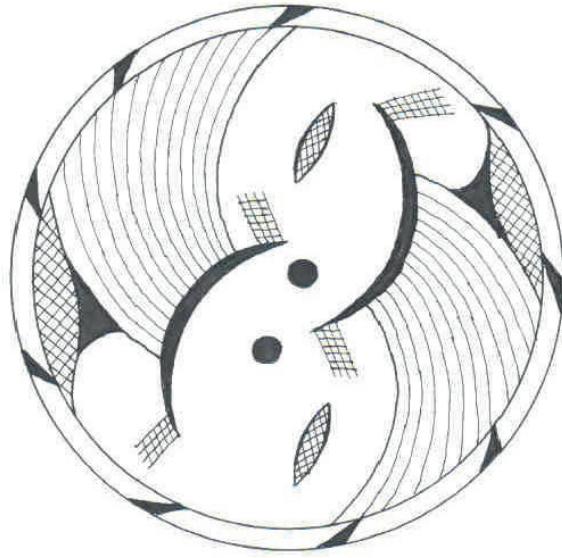
З припиненням існування томашівської групи на пізніших пам'ятках кінця етапу С II трипільської культури Буго-Дністровського межиріччя, Місяць не зображували.

Підсумовуючи, зазначимо, що трипільсько-кукутеньська орнаментика етапів В II – початку С II (4100 – 3 550 р. до н. е.) донесла до нашого часу свідчення про інтерес енеолі-

тичного населення до Місяця, циклічності змін його фаз.

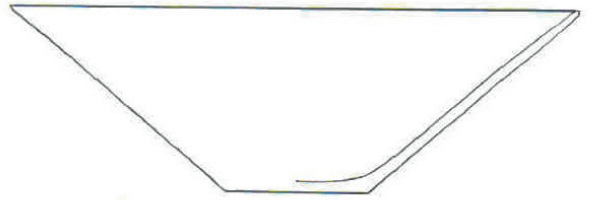
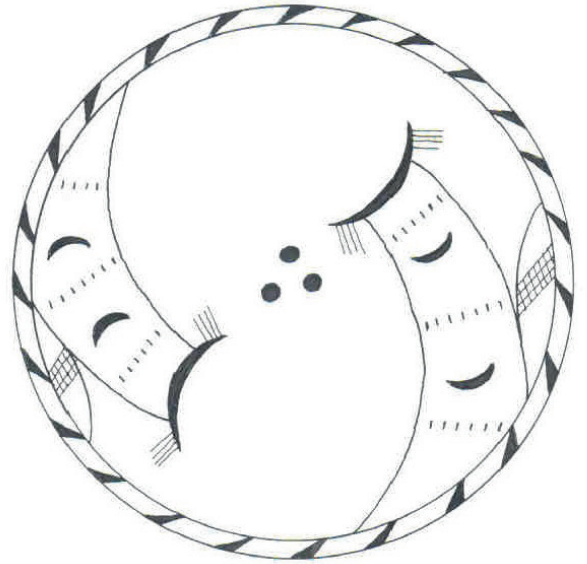
Особливу увагу у людей того часу викликала поява Місяця на небі і перетворення його у повний Місяць, з чим пов'язувалося зростання і наповнення.

Розташування і поєднання рисунків Місяця з іншими зображеннями свідчить про входження Місяця у систему уявлень про світ населення культури Трипілля-Кукутень.

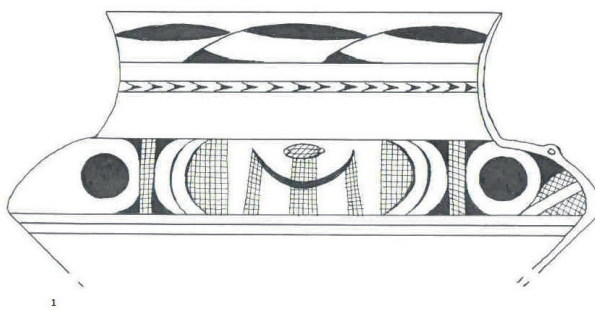
1

Рис. 22 Миска з Томашівки (етап С I).

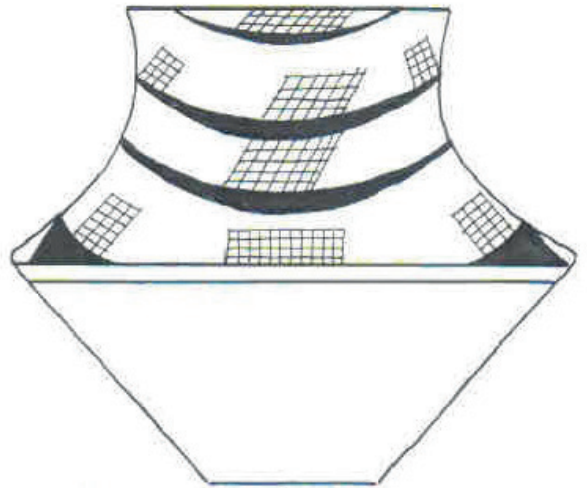
1

Рис. 23 Миска з Томашівки (етап С I).

1

Рис. 24 Кратер з Томашівки (етап С I).

1

Рис. 25 Кубок з Томашівки (етап С I).

- ¹Фролов Б. А. *Астральные мифы и рисунки // Очерки истории естественно-научных знаний в древности.* – М., 1982. – С. 41-58.
- ²Николов В. *Раннеолитна рисувана орнаментация.* – София, 2002. – 417 с. (табл. 38, 14; табл. 40, 23; табл. 41, 26)
- ³Відейко М. (редактор). *Енциклопедія Трипільської цивілізації.* – Київ, 2004. – Т. 1-703.
- ⁴Бурдо Н.Б, Відейко М. *Основи хронології Трипілья-Кукутені.* – Археологія – 2. – Київ, 1998. – С. 17-29.
- ⁵Рижов С. М. *Місце пам'яток раковецького варіанта у розвитку середнього етапу трипільської культури // Галич у доісторії і Середньовіччі – Галич, 2003 – С. 29–33; Ткачук Т, Шевчук Б. Трипільське поселення Мошанець і деякі проблеми етапу ВІІ // Археологічні дослідження Львівського університету – Львів, 2007 – Вип. 10 – С. 14-40. (с. 14-19)*
- ⁶Тодорова Т. Д. *Результаты исследований на поселениях Флорешти V // Археологические исследования в Молдове в 1986 г. – Кишинев, 1992 – С. 58-72 (с. 68, Рис.5,3).*
- ⁷Попова Т. А. *О роли населения Поднестровья в формировании трипольской культуры Буго – Днепровского междуречья // Первобытная археология. Материалы и исследования.* – Киев, 1989 – С. 142-148 (рис. 3,1).
- ⁸Круц В.О, Рижов С. М. *Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія – Київ, 1985. – 51 – С. 45-56 (с.47).*
- ⁹Ткачук Т, Мельник Я. *Знакові системи трипільсько – кукутенської спільності (мальований посуд) – Вінниця, 2005– Частина II – 206 с. (с.116).*
- ¹⁰Рижов С. М. *Трипільські пам'ятки петренської групи Поділля // Трипільські поселення-гіганти – Київ, 2003. – С. 140–145 (с.142).*
- ¹¹Dumitrescu V. *Arta preistorica in Romania.* – Bucuresti, 1974. – 510 P. (p. 147, fig. 156).
- ¹²Хвойко В. В. *Розкопки площадок у с. Крутобородинці, Летичівського повіту Подільської губернії та поблизу с. Верем'я, Київського повіту і губернії // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки – Київ, 2006 – Частина I – С. 115-128 (табл.8).*
- ¹³Ткачук Т. *Фази розвитку і відносна хронологія шипицької групи археологічних пам'яток // Записки наукового товариства імені Шевченка – Львів, 2002 – Т. CCXLIV – С.89-114 (с.109–110).*
- ¹⁴Ткачук Т. М. *Знаковая система Бильче Золотое Вертебы I. Опыт практической семиотики // Структурно – семиотические исследования в археологии – Донецк, 2005. – С.84-108 (с. 108).*
- ¹⁵Маркевич В. И. *Позднетрипольские племена Северной Молдавии.* – Кишинев, 1981 – 193 С. (с.62).
- ¹⁶Ткачук Т. М. *Великі поселення томашівської групи у світлі радіокарбонного датування // Трипільські поселення-гіганти – Київ, 2003 – С. 170–173.*